

— Víra v revenanty jako součást náboženství bystranských Romů¹

Úvod

Náboženství je součástí lidské kultury už velice dlouho. Některé pohřební zvyklosti naznačují, že naši neandrtálští předci věřili v posmrtný život, a lze bezpečně předpokládat, že náboženské úkony, myšlenky a citění vznikly ještě dávno před tím.²

1. Vymezení pojmu náboženství

Většina lidí západní společnosti si pod pojmem náboženství pravděpodobně představí pouze konkrétní institucionalizovaná náboženství jako křesťanství, nebo obecněji něco, co souvisí s vírou v Boha. Takovýto etnocentrismus by z okruhu náboženství okamžitě vyloučil konfucianismus i další náboženství, která věří v existenci menších duchů, nikoliv mocných bohů.³ Murphy dále řadí do náboženství snad vše, co se nějakým způsobem týká nadpřirozena – např. animismus, animatismus, magii, léčitelství. Avšak i termín „nadpřirozený“ chápe jako velice komplikovaný, protože kategorie nadpřirozena předpokládá, že chápeme, co je „přirozené“.⁴ Murphy se tak odchyluje od klasického pojetí náboženství, kde stojí minimálně magie a léčitelství mimo tento pojem.

Pokusíme se vyhnout výše kritizovaným představám. Náboženství zde tedy nebude nahlíženo pouze jako víra v Boha, ale zařadíme do tohoto pojmu i jiné transcendentní jevy, které se však s klasickou vírou v Boha prolínají. To, co je určující pro specifikaci transcendentna, považujeme za kulturně determinované. Zde tedy bude transcendentno to, co vnímáme za

1 Výňatek ze stejnojmenné bakalářské práce.

2 Murphy 2006, str. 170

3 tamtéž, str. 170

4 tamtéž, str. 171

nadpřirozené my, vnější pozorovatelé vychovaní v západní společnosti, kladoucí důraz na vědu a racionálně.

Víru v revenanty není možné oddělovat od specificky pojatého římsko-katolického náboženství a magie. Tyto tři zásadní aspekty se velice úzce prolínají a vzájemně ovlivňují. I proto zde budeme chápat náboženství v širším významu tohoto slova.

Jako příklad neoddělitelného propojení zmiňovaných tří aspektů lze uvést léčení nemoci *phosaviben*, jak je v Bystranech zaznamenala Zuzana Znamenáčková. *Phosaviben* je způsobeno nadpřirozenými silami, které přivolá křivá přísaha nebo kletba. Jeho léčba má pak charakter magického obřadu. První část rituálu spočívá ve smíchání moči, která by měla být od otce nebo matky postiženého, s hlínou ze čtyř venkovních rohů domu. Při nabírání hlíny doprovází bystranskou léčitelku Veru vždy otec nebo matka postiženého. Znamenáčková dále uvádí, že při vykonávání rituálu je přítomna také zesnulá matka léčitelky – revenant. Při sbírání hlíny se nesmí nikdo podívat za sebe a léčitelka i jeden z rodičů se musí pokřžovat. Mimo to opakuje Vera zařikávací formule.⁵ Jedná se o spojení magického obřadu s posvátným křesťanským symbolem – křížováním, kříž pak hraje roli i při dalších fázích léčby. Zákaz ohlédnout se za sebe neplatí pouze u tohoto rituálu, např. ani kmotra se nesmí podívat za sebe, když nese dítě do kostela, nebo ani farář, doprovází-li mrtvého k hrobu. Jako by v tu chvíli byl za zmiňovanými snad jiný prostor. Ke spojení institucionalizovaného náboženství, představy jiných světů a magie se ještě připojuje duch mrtvé matky, tedy i víra v revenanty.

2. Víra v revenanty

Víra v transcendentní bytosti a především pak v revenanty je u Romů v Bystranech silně rozvinuta. Podoby revenantů, jejich funkce i důvody, proč přicházejí na tento svět, jsou různé. Někteří se chtějí podívat na blízkého člověka, jiní přicházejí pomoci, léčit, ale i škodit, vyměnit dítě či si vzít nemocného na onen svět. Tyto nadpřirozené bytosti by se dle toho, jak je Romové v Bystranech popisují, daly rozdělit do tří skupin – *rižbaba*, *mulo*⁶, *poslancos*.

6 Znamenáčková 2006, str. 32-33

7 *mulo* – 1) mrtvý, mrtvola; 2) přízrak, duch mrtvého. Hübschmannová 2001, str. 184. V textu používám výraz *mulo* právě jako označení ducha mrtvého, avšak v mnohem užším významu, v souladu s tím, jak je chápán v Bystranech – jako toho, který přichází za lidmi v období mezi křtem a pohřbem (smrtí). Revenanti označovaní jako *rižbaba* a *poslancos* spadají sice také do obecné kategorie *mulů*, jsou jim ale přisuzovány specifické vlastnosti, a proto je z výše popsané úžeji specifikované kategorie *mulů* vyděluji. Pro všechny tyto přízraky používám jejich romská označení, termín *revenant* chápu jako termín zastřešující všechny tři zmíněné kategorie.

Všechny tyto transcendentní bytosti se nacházejí na stejném světě, bývají posílány vyšší mocí na zem, a musí se také do určité doby vrátit zpátky, jinak by neměly kam jít a bloudily by. Doba, jak dlouho po smrti se mohou vracet na zem, je neomezená nebo nejasná. *Rižbaba* nikdy chodit nepřestává. To samé jsem mnohokrát slyšela o *mulech*. Zde se ale objevil i názor, že po čase na své blízké a tento svět *mulo* zapomene a nemá důvod se dále vracet. *Poslancos* je buď jen jeden pro každou vesnici, nemění se, a tudíž ani on nikdy nepřestane chodit, nebo jich je mnoho a doba působení je nejasná.

2.1. *Rižbaba*⁷

Rižbaba má mezi revenanty zvláštní místo, osobité vlastnosti, vzhled a prostředky, kterými se proti ní mohou lidé bránit, jsou rovněž specifické. Je to duch mrtvé ženy, která zemřela při porodu. Na tomto světě ohrožuje nepokřtěné dítě a jeho matku. Její podoba je téměř neměnná. Má bílý oděv a na ruku nosí své škaredé dítě, někdy má u sebe předměty jako je koště nebo kladivo.

Obranu pro ní a proti tomu, aby neublížila ještě nepokřtěnému dítěti nebo aby ho nevyměnila za jiné, zajišťují speciální předměty. Ve chvíli, kdy je novorozeně pokřtěné, nemá už *rižbaba* moc se k němu dostat. Křest Romové považují za nezbytnou součást svého života. Tento obřad má pro komunitu mnoho důležitých funkcí, jednou z nich je právě magická ochrana dítěte před zlými silami.

2.2. *Mulové*

Mulové jsou mrtví, kteří se navracají na tento svět, kde mohou lidem škodit – vodit je po lesích, strašit je a dokonce i zabít. Zároveň ale také dokáží léčit nebo poradit, v jiných případech přicházejí za člověkem jen tak, na návštěvu. Nejčastěji se zjevují ve snech. Člověk, který se z takového snu probudí, ví, že u něj *mulo* byl. *Mulo* však může být viděn na vlastní oči. Bere pak na sebe lidskou nebo zvířecí podobu.

Přesto, že *mulové* mají i pozitivní vlastnosti, jejich navracení se na tento svět není většinou žádoucí. Proto existuje mnoho ochranných prostředků, jak *mula* vyhnat z domu, pokud tam je, nebo jak zabránit tomu, aby vůbec do domu vešel. Některé z těchto opatření je potře-

⁷ Podrobně viz Dobruská 2006

ba vykonat v době pohřbu nebo spíše v době mezi smrtí člověka a pohřbem. Pohřeb je pak důležitým přechodovým rituálem.

2.3. Poslancos⁸

Poslancos je postava podobná postavě v českém prostředí známé smrtky. Je to muž v černém dlouhém kabátě s kloboukem na hlavě, který přichází pro nemocného člověka, aby ho odnesl na onen svět. V době, kdy člověk umírá, je u něj, nikdo jiný kromě umírajícího ho nevidí. Je však možné se s ním setkat, když si jde pro nemocného. Zdravého člověka zabít nemůže, ale může ho trápit tím, že ho vodí po lesích (tak jako *mulo* své „nepřátele“ a *rižbaba* matku novorozeněte). Ochrana proti poslancovi není příliš účinná, ani žádoucí, protože mnohdy je pro nemocného lepší opustit tento svět co nejdříve, aby zbytečně netrpěl.

3. Mulové

Najšik sovavas, ta uštilom upre. Has pôl trecej tosara. Labardžom mange cigarekla a džav avri. Akana dikhav varekas paš e galomatka. O vasta leske pal e bul, pre mande dikhel. Kajse trin metri mandar ehas miri romňi, ňebožko! Jekha jakhaha pre late dikhavas, pijavas e cigarekla, jekha jakhaha dikhavas pre romaňi školka. Ale dar pre mande vôbec na mukla, ňi, aňi o bala mange na terdžolas. Ňi, ňi! Aňi šil, aňi nič kajso, te darandžilomas! Oda joj kavka kerdžas, miri ňebožko romňi, so mange mula. No a pašis pijlom jepaš cigarekla, lilom man a gejlom andre kuchiňa. Sar pes andre dochudla, bo mindžar paš mande o vudar phandlom, na džanav. Bešavas pre robovo lavka, popelňikos paš mande. Dopijlom oja cigarekla a e romňi tiš kajse trin metri mandar. Oda has andre kuchiňa, uzko kuchiňa hin man. A joj pre ma dikhel, me pre late. Akana sar dopijlom oja cigarekla, murdardžom la andre, gejlom andre spalňa te pašol. He o čhave savore sa upre has. Ča o ciknoro na, has leske mek kajse duj čhon andre perňica. Imar la andre spalňa buter na dikhlam, ča korkori oja koča pes hojdinel. Ňiko paš e koča nane, ta ča mušindžas miri ňebožko les te hojdinelas, le ciknes.⁹

⁸ Podrobně viz Dobruská 2006

⁹ Nemohl jsem spát, tak jsem vstal, bylo asi půl třetí ráno. Zapálil jsem si cigaretu a šel jsem ven. Najednou vidím vedle galomatky někoho s rukama za zády, jak se na mě dívá. Asi takové tři metry ode mě stála moje nebožka žena! Jedním okem jsem se díval na ni, kouřil jsem, druhým okem jsem koukal na romskou školku. Vůbec na mě nepustila hrůzu! Ani vlasy mi nestály, nic, nic, ani mráz po mě nepřejel, nic takového, že bych se

3.1. Vyprávění o *mulech*

Vyprávění o revenantech je součástí ústní lidové slovesnosti Romů nejen v Bystranech. Historky o „*mulech*“ tvoří specifický folklorní žánr, v němž se prolínají neformalizovaná sdělení osobních zážitků – historky s omezenou životností, kolující jen po určitou dobu v určité *family* (příbuzenské pospolitosti) – formalizovanými „lidovými povídkami“ tradovanými v široké pospolitosti tzv. slovenských Romů. Obliba příběhů o přízracích mrtvých potvrzuje sílu víry v *muly* – a naopak, vitalita této představy podporuje reprodukci a komunikaci folklorního žánru *vakeriben pal o mule*.¹⁰

Vyprávění o *mulech* je vždy velice poutavé, doprovázené kolektivně sdíleným strachem, ale i smíchem, napětím a často i skvělými hereckými výkony. Lidé znají své rodinné historky, ale vždy je s napětím znovu a znovu vyprávějí a znovu a znovu prožívají. Okolí bedlivě naslouchá, doplňuje, co vyprávějící zapomněl sdělit a oceňuje odvahu či soucítí se strachem. Vyprávěč líčí svůj zážitek a posluchači přesně znají okamžik, kdy mu mohou do vyprávění vstoupit a navázat se svou historkou. Při takovýchto sezeních jsou přítomny děti i dospělí, hosté přicházejí a odcházejí.

Prostřednictvím příběhů o *mulech* se lidé mohou vyrovnávat se smrtí blízkého. Zároveň přispívají k uvědomění si konečnosti pozemského bytí, které je často v jiných societách tabuizované. Tyto příběhy rovněž mohou pomoci odhalit romské vnímání světa a společnosti – její uspořádání, charakter, funkci, ale i morální hodnoty a normy komunity.

Historky o *mulech* a víra v jejich existenci slouží také jako určitý druh sociální kontroly. *Mulo* má schopnost kárat, napravovat křivdy, trestat. Strach z něj má snad každý, a proto se snaží chovat tak, aby příchod *mula* nepodněcoval. Pomocí historek o *mulech* lze také implicitně vyjádřit něco, co je v komunitě tabuizované, co se nesluší sdělit přímo, nebo legitimizovat své chování.

byl bál. To ona to tak udělala, ta moje žena, která mi zemřela. Když jsem vykouřil polovinu cigarety, sebral jsem se a šel jsem do kuchyně. Jak se dostala dovnitř, to nevím, protože jsem za sebou hned zavřel dveře. Teď jsem seděl na rohové lavici a popelník jsem měl vedle sebe. Dokouřil jsem cigaretu a moje žena byla znovu asi tři metry ode mě. Bylo to v kuchyni a já mám kuchyni úzkou. Ona se dívá na mě a já na ni. Jak jsem dokouřil tu cigaretu, típnul jsem ji a šel jsem si lehnout do ložnice. Všichni jsme byli vzhůru, i děti. Jen maličký ne. Byly mu teprve asi tři měsíce, byl ještě v peřince. V ložnici jsme ji pak už neviděli. Jen kočárek se jednoduše sám od sebe houpal. Nikdo u něj nebyl. To musela být ta moje nebožka žena, kdo ho houpal, tohoto malého. Muž (70 let), nahrávka 2005-10-26-03 (všechny číselně označené nahrávky archivovány na Seminári romistiky UJCA FFUK; označení ve formátu rok-měsíc-den-x) odkazuje k datumu pořízení dané nahrávky.

10 Hübschmannová 2005, str. 187

Přestože má některý *mulo* i dobré vlastnosti, jeho návrat ze záhrobí není žádoucí. Kdo odejde na onen svět, nepatří už do života pozemského – ač se s ním v něm neustále počítá.

3.2. Problémy definování

Revenanty není snadné jasně definovat. Proto není ani jednoduché zvolit správný postup k jejich popisu, aby se i méně zasvěcený čtenář mohl k této komplikované oblasti úzce spjaté s duchovním vnímáním světa přiblížit a pochopit ji. *Mulové* jsou plni rozporů a nesouladu. Je jich mnoho a stejně jako lidé nemají ani *mulové* stejné jasně definovatelné a předpokládané chování, které by bylo jakýmsi pravidlem určujícím jejich existenci.

V definování a popisu *mulů* jsem se inspirovala článkem Mileny Hűbschmannové „Věra v *mula* u slovenských Romů“¹¹. Částečně jsem použila její dělení a strukturu definování.

3.3. Kdo je mulo?

Mulem se stane v podstatě každý, kdo zemře, obřadně opustí svět pozemský a dostane se na onen svět. Výjimku tvoří již zmiňovaná *rižbaba* a *poslancos*, kteří jsou specifictí svým vzhledem, charakterem i funkcí. Avšak jak již bylo řečeno, všechny tyto bytosti přebývají ve stejném prostoru, kam odchází člověk po smrti.

Podle výše uvedené definice je tedy jasné, že *mulem* se může stát kdokoli, kdo zemře. Níže však uvidíme, že *mulem* může být i člověk umírající či nepohřbený. *Mulo* je tedy duch mrtvého, který se navrácí do pozemského světa a různými způsoby zde manifestuje svoji přítomnost.

3.4. Identifikace mula

Existuje několik znaků, pomocí nichž můžeme *mula* identifikovat. Jsou to znaky, které ho odlišují od živých lidí a jsou mu vlastní. Mnohé z nich sdílí i s *rižbabou* a *poslancem*. *Mulo* může být viditelný, neviditelný, nebo se zjevit ve snu.

11 *Slovenský národopis*, ročník 53 – 2/2005, Hűbschmannová, M., „Věra v *mula* u slovenských Romů“

3.4.1. *Mulo* viditelný

Člověk se může setkat s *mulem* tváří v tvář. V tento okamžik má *mulo* lidskou nebo zvířecí podobu. Jeho vzhled i chování je však nápadně jiné, než kdyby se jednalo o skutečného člověka nebo zvíře. Ve své lidské podobě vypadá téměř stejně jako za živa a obvykle má na sobě oblečení, ve kterém zemřel. Objevuje se však i názor, že chodí v šatech, ve kterých byl pohřben. Ten, kdo *mula* vidí, ho identifikuje převážně podle postavy nebo oděvu, ale i podle konkrétněji nevyjádřitelného pocitu, kterým na něj *mulo* působí.

Spíše než hmotnou podstatou je však *mulo* jakýmsi stínem, kterého se nelze dotknout.¹² Snad všichni se shodují na tom, že *mulo* nikdy neukazuje tvář (*na sikhavel o muj*), chodí bokem (*phirel pro bokos*), nemluví jako člověk patřící do pozemského života – mluví opačně, brblá (*del duma pre visa, dudrinel*).

Zjevuje se lidem většinou sám, ale i toto pravidlo se neobejde bez výjimek. Převážně se jedná o Roma, ale lze se setkat i s neromským *mulem*, mrtvým gadžem.

Mulo na sebe může vzít zvířecí podobu, nejčastěji se vtěluje do kočky nebo psa, ale také potkana či ptáka. Tedy do živočichů, se kterými se bystranští Romové běžně setkávají. I takové zvíře se odlišuje od běžného zvířete chováním i podobou. Je nápadně větší, svítí mu oči a většinou se vůbec nebojí člověka.

3.4.2. *Mulo* neviditelný

Mulo nemusí být vidět, ale přesto Romové vědí, že je nablízku. Často demonstruje svoji přítomnost tím, že něco v domě shodí, zvedne a vzápětí hodí na zem, klepe nebo chodí po střeše a dupe. Jeho přítomnost může značit také mrtvolný zápach, který.¹³

Na přítomnost *mula* může člověka upozornit i to, že má pocit, jako by mu šel mráz po hlavě, nebo se výrazně zpotí: *Sar tuke pal o šero vareso phirel, he čulol pal tu he sar kerado hin tut, ta imar hin paš tu vareko. Na mušinel pes tuke te sikhavel, aľe tušines, hoj hin paš tu vareko. Aľe oda ča rodzinatar kada kerel. A te cudzo manuš, ta pes tuke sikhavel, hoj te daras, hoj vareso tut kerel.*¹⁴

12 *Mules na dikbes le mujeha, mules dikbes ča e učhaj. Muj tuke mulo nigda na sikhavel. Abo te les dikbes, ta ča palal. (Mulovi nevidíš obličej, mula vidíš jen jako stín. Obličej ti mulo nikdy neukáže. Nebo ho vidíš zezadu.) Žena (31 let), nahrávka 2005-10-25-01.*

13 *O mulo kadaj paš ma terdžol, aľe na dikhav les, ča mulaňi saga pachinav. (Mulo tu stojí vedle mě, ale nevidím ho, jen cítím mrtvolný zápach.) Žena (30 let), nahrávka 2005-05-06-05.*

14 Když ti jde mráz po hlavě, teče z tebe a je ti horko, tak vedle tebe někdo je. Nemusí se ti ukázat, ale ty tušíš, že je u tebe. Ale to dělá jen *mulo* z rodiny. Když je to někdo cizí, tak se ti zjeví, aby ses bála, že ti něco udělá. Žena (28 let), nahrávka 2004-10-15-01.

Mulo velice dobře vycítí zvířata – především psi a kočky. Když kočky vrískají nebo psi štěkají či vyjí, vědí Romové, že *mulo* není daleko. Může být i mezi lidmi, aniž by to dal nějakým z výše zmíněných způsobů najevo.

3.4.3. *Mulo* ve snu

Nejčastěji se *mulo* objevuje ve snu. S takovouto jeho podobou mají zkušenost snad všichni, kteří o *mulech* a jejich působení na tomto světě vyprávěli. O setkání s *mulem* při plném vědomí vypráví převážně starší lidé. Děti jejich historky často opakují, ale i ony mívají především prostřednictvím snu s *mulem* svou vlastní zkušenost.

Romové v Bystranech věří, že když se zdá člověku o mrtvém, je v tom okamžiku u něj. Pokud se spícího dotkne, objeví se dotyčnému modřinky na místě doteku. Ve snu *mulo* s člověkem většinou mluví, může mu tímto způsobem sdělovat, co ho trápí, radit mu nebo kárat jeho či jeho okolí za nějaké špatné činy.

3.5. *Kdy a kde se mulo vyskytuje*

Člověk se může začít zjevovat v době, kdy umírá. Přichází za lidmi z blízké rodiny a sděluje jim, že brzy jeho duše opustí tělo nebo se přijde ukázat na znamení blízké smrti. Takto je viděn především prostřednictvím snu. V té době za ním také chodí *mulové* z blízké rodiny a připravují ho na cestu do světa, kam se ze světa živých odebere.

V momentě smrti člověka odchází v Bystranech některý člen rodiny za farářem, aby rozezněl zvony. Jedná se o velice důležitý akt, během něhož duše opouští svou hmotnou schránku. Tělo zůstává v domě a jednu noc se u něj vartuje, poté se uloží do domu smutku.¹⁵

Tři dny po smrti se koná pohřeb, který je významným přechodovým rituálem mezi životem na zemi a světem po něm. *Mulo* může přicházet už v době, kdy ještě není jeho tělesná schránka uložena do hrobu. Právě v tomto období má prý největší sílu a moc navracet se na tento svět – není z něj ještě obřadně vyloučen. Lidé mají z jeho příchodu často až panický strach. I několik rodin spí pohromadě v jedné místnosti a po celé osadě svítí světla.¹⁶

Znovu se pak *mulo* vrací do světa lidí tři dny po pohřbu. Nejčastěji se vrací do domu, kde žil, nebo na místo, kde zemřel. Někteří Romové sypou popel doprostřed domu nebo na

15 „Dům smutku“ je budova v těsné blízkosti kostela, kam se ukládá zesnulý před pohřbem a kde se koná i vlastní pohřební obřad.

16 Světlo je pokládáno za velice účinnou ochranu proti příchodu *mula*. Podrobněji viz kapitola Ochrana.

postel, na které dotyčný skončil. Objeví-li se zde stopy, považují je za znamení jeho přítomnosti. V tento den může *mulo* přijít v jakémkoliv své podobě.

*Sar hino imar trin džives andre jama, avel pes te razinel avri andro kher! Kodoj, kaj mulas. Kavka sar e daj. Mulas avri po gankos. Pal o trin džives has kodoj po gankos, šunahas. Amen andro kher ajci džene sovahas. Šunahas sar joj avel upre pal o ganki andro kher. Normaňe šunahas, durkinlas. Pal o ganki avlas upre, po ganki peske bešel. Amari Draha la diklas. Gejlas pre blaka, normaňe dikla, sar bešel. Palal la dikhla, o khosno phandlo a bešel.*¹⁷

Po tomto období se může *mulo* zjevit v podstatě kdykoliv a kdekoliv. Nejčastěji však navštěvuje domy nebo venkovní prostor bystranské osady. Tedy místa, kde Romové tráví převážnou většinu času. Venku se s ním lze setkat většinou v případě, že se „natrefí na jeho hodinu“ – tedy na dobu, kdy za někým jde. V tomto případě jde často o *mula*, kterého člověk nezná. *Mulo* z rodiny převážně vstupuje do domu a jde za konkrétním člověkem. Do obydlí se dostane skrz dveřní panty nebo kouty nebo vstoupí společně s někým, kdo vchází do domu.

Mulo se také může vracet na místa, která měl rád anebo často navštěvoval. Jedna žena se zmínila o tom, že po smrti své matky už nikdy nepůjde do lesa na dřevo – zjevuje se tam její matka, a dotyčná proto má strach, že by se s ní právě v lese mohla setkat.

Specifickým prostorem je hřbitov – jako prostor nedaleko kostela, plný sakrálních předmětů, ale i jako místo, kam je po smrti ukládána tělesná schránka člověka. Romové se hřbitovu raději vyhýbají, věří totiž, že právě zde se nachází území, které paří *mulům*. Snad nikdo by tam nešel po setmění. Existují však i zábavné lidové historky o tom, jak to někdo udělal.¹⁸ Plyne z nich však ponaučení, že vstupovat do tohoto prostoru a rušit zemřelé není akceptovatelné. Pro ilustraci uvádím jednu takovou humornou příhodu. Člověk by se neměl holedbat, strach z *mulů* má jednoduše každý.

Pre Vilbacha has jekh džuvli, so ňisostar na daralas. Kavka has jekhvar murša andre kopa. Akana phende peske: „Hoj te joj ňisostar na daral, ta me džal pre mulaňi bar, me anel odarik

17 Tři dny po uložení do hrobu přijde do domu. Tam, kde zemřel. Tak jako matka, která zemřela venku na schodech. Po třech dnech se tam na těch schodech objevila, slyšeli jsme ji. Kolik nás v tom domě spalo. Slyšeli jsme, jak přichází po schodech do domu. Slyšeli jsme, jak klepala. Vyšla po schodech nahoru a sedla si na ně. Naše Draha ji viděla. Šla k oknu a normálně viděla, jak sedí. Viděla ji zezadu, na hlavě měla uvázaný šátek a seděla. Žena (22 let), nahrávka 2005-10-28-01.

18 V literární podobě vydal jeden takový rodinný příběh i romský autor Gejza Demeter (Demeter 1992, str. 5-8)

*kerestos. "A joj phenel: „Me nisostar na darav, džava.“ Gelas, andžas krestos he sikadžas les lenge. O Roma lake phenen: „No akana hoj te sal zoral'i, ligen pale o kerestos a te aveha pale, phenaha, hoj čačes nisostar na daras.“ Gelas te ligenel pale o kerestos. Pre late has ajsi bari roklā. A joj sar thodžas o krestos, ta pes zachudlas koja roklāha a joj darandžila. Mišlindžas peske, hoj vareko odoj andre jama! Pro than mula! Kerlas pes, hoj nisostar na daral a lakri roklā darandžilas la avri, hoj mulas.*¹⁹

Zajímavá je i doba, kdy *mulo* přichází. Jak již bylo řečeno výše, může být přítomen, aniž by svůj příchod nějakým způsobem demonstroval. Z toho lze usoudit, že může být s člověkem kdykoliv. Duch mrtvého, který přichází ve dne, se většinou nezjevuje, ale manifestuje svoji přítomnost již výše zmiňovanými činy – ve dne tedy přichází tzv. *mulo* neviditelný. Nejčastěji se však vyskytuje v době od setmění do rozednění. Magická je pak půlnoc. V tuto dobu je jeho příchod neočekávanější. Často, když jsme se v osadě do noci bavili o *mulech*, někdo upozornil, že už je dvanáct hodin, a že bychom měli přestat. Vzpomínání může *mula* přivolat. Objevit se může i v jakoukoliv jinou noční hodinu. Často pak přichází během hluboké noci.

Během roku jsou *mulové* nejvíce očekáváni na Dušičky. Romové tuto dobu definují jako období, kdy mají *mulové* Vánoce. Tak jako vesničané, nosí Romové na hrob květiny, věnce a chodí zapalovat svíčky svým blízkým, aby měli na onom světě po celý rok dostatek světla. Při tomto aktu s nimi promlouvají, a někteří Romové pak nechávají přes noc venku jídlo, aby mohli *mulové* ochutnat.

3.6. Charakteristika a funkce mula

Mulo, se kterým se bystranští setkávají, je nejčastěji Rom, kterého za života dobře znali. Může to být ale i někdo cizí, nepatřící do jejich komunity – například vesničan. Právě vztah *mula* a konkrétního člověka určuje *mulovo* chování a důvod, proč přichází na tento svět. *Mulové* by se tak dali rozdělit do dvou skupin – pozitivní (pomáhající) a negativní (škodící).

¹⁹ V Bystranech byla jedna žena, která se ničeho nebála. A když jednou byli chlapi pohromadě, tak si řekli: „Když se ničeho nebojí, tak ať jde na hřbitov a přinese odtamtud kříž.“ A ona na to: „Já se ničeho nebojím, půjdu.“ Šla, přinesla kříž a ukázala jim ho. Chlapi jí povídají: „No jestli jsi silná, odnes ten kříž zpátky, a když se vrátíš, řekneme, že se opravdu ničeho nebojíš.“ Šla tedy odnést kříž zpátky. Měla na sobě takovou dlouhou sukni. A jak vracela kříž na místo, tak se tou sukni zachytila a lekla se. Myslela si, že v tom hrobě někdo je! Na místě zemřela! Dělal, že se ničeho nebojí, a její sukně jí doslova vystrašila k smrti. (Terénní deník, říjen 2003, respondentka – 14 let)

Mezi pozitivní *muly* řadí Romové zemřelé členy své rodiny.²⁰ Jejich chování a působení ve světě lidí charakterizují jako neškodné. Člověk by se jich vlastně vůbec nemusel bát, protože mu často i pomáhají, přesto z nich mají strach. Proč? Narážíme zde na rozpor mezi charakteristikou, kterou Romové podávají, když se na *muly* zeptáme, a analýzou historek – tedy interpretovanou prožitou zkušeností. Nejednou jsem slyšela: *Mulo, so hino rodzinatar, tuke nič na kerela*.²¹ Ale v historkách – tedy již zmiňovaných interpretovaných prožitých zkušenostech – je to občas jinak. Ublížit může i *mulo* z rodiny, a většinou má k takovému chování nějaký důvod – například si s dotyčným přijde vyřídit nevyřešené spory, vytrestá ho za to, že se k němu za života choval špatně, neprokazoval mu úctu, nebo za to, že mu nedá pokoj na onom světě. Důvodů, proč se i *mulo* z rodiny může chovat negativně ke svému blízkému, je mnoho, tak jako i způsobů takového chování. Obecně lze konstatovat, že *mulo* z rodiny působí na tomto světě převážně pozitivně. Může léčit, poradit, přijít jen na návštěvu, postěžovat si, co ho na světě, kam odešel ze světa lidí, trápí.

Druhou skupinou jsou negativní *mulové*. Ti většinou nejsou členy rodiny, mnohdy je ani dotyční nedokáží identifikovat. Nemusí patřit ani do jejich komunity. Kvalitu vztahu *mulo* – *džido*²² určují nejen skutky sociálního chování, ale i výrazná sociální a etnická identita.²³

Člověk se s nimi setká většinou mimo svůj dům a často mu chtějí ublížit. Mohou však přijít i do domu, kde žili nebo kde je část jejich majetku – například nábytek. V takovém domě může už dávno bydlet někdo jiný, ale oni se vracejí do místa svého bydliště. Lidé, kteří zde bydlí nebo již zmíněný majetek používají, jsou jim cizí. Velice obávaným *mulem* je člověk, který zemřel nepřirozenou smrtí. Z takového *mula* mají Romové někdy až panický strach. Negativní *mulo* může člověka bít, vodit po lesích, k smrti ho vystrašit, ale i škrtit a v nejhorším případě i zabít.

Bystranští Romové věří, že duše zemřelých vědí o všem, co se děje ve světě živých, především pak v jejich blízkém příbuzenstvu. Smrt člověka jednoduše neznamená konec vztahu mezi ním a pozůstalými, ale naopak je součástí vztahu dalšího. *Mulo* může nesouhlasit s určitým děním v rodině. Tento nesouhlas demonstruje například tím, že v (ne)přítomnosti živých něco rozbije v domě. Dává tak svým blízkým najevo, že jejich chování či činy nejsou správné. *Mulo* tak získává funkci sociální kontroly. Je zde jakýmsi ztělesněním svědomí. V okamžiku znamení jeho přítomnosti si totiž lidé uvědomí, co dělají špatně, jakých chyb se v životě nebo v dané chvíli dopouštějí a čeho by se měli vyvarovat.

20 Rodina je zde chápána v užším slova smyslu. Vzhledem k egu jsou to prarodiče, rodiče a sourozenci, popřípadě děti.

21 *Mulo* z rodiny ti nic neudělá.

22 *džido* = živý

23 Húbschmannová 2005, str. 177

Mulo může pomoci vyřešit problémy, napravovat křivdy, trestat krádež, pomluvu či nevěru, ale i přijít prozradit, kdo se dopustil nějakého závažného přestupku nebo kdo činí člověku za jeho zády něco nežádoucího. Většinou napravuje nebo kárá chování, které vybočuje z přijatelných morálních norem místní society. Takovým může být již zmiňovaná nevěra, její dopuštění třetí osobou nebo nadměrné či zbytečné hádky v rodině.

Pokusila jsem se obecně definovat to, co určuje chování *mula* ve světě živých lidí, v následující kapitole se budu věnovat jejich vlastnostem, přičemž popíši jen ty nejvýraznější. Od pozitivních charakteristik a funkcí *mula* se dostanu k těm, které živého člověka děsí a popřípadě i ohrožují. Jednotlivé podkapitoly budu doprovázet krátkými citacemi, které uváděné charakteristiky ilustrují.

3.6.1. Léčebné schopnosti

*Mange pes jekhvar ačhilas, hoj somas fejs nasvali. Me la daba džavas suno, hoj e daj has paš ma, hoj andro šero mange pipinlas le vasteba. Uštilom upre tosara, normaňe na dukhalas man vöbec nič. Ale avka spocindžom man avri, hoj mek nigda v živoce pes mange kada na ačhilas. Čujinavas la dakre vasta pre mande.*²⁴

Většina respondentů má zkušenost s tím, že se jim prostřednictvím snu zjevil *mulo* a svými doteky z nich sňal bolest či nemoc (*e dukh tele lilas*). Průběh léčení je téměř vždy totožný. Příjde člen rodiny – převážně pak zesnulá matka, řidšěji otec, sourozenec, popřípadě jeden z prarodičů, a člověku se zdá, jak ho hladí, cítí jeho doteky, zpotí se a ráno se probudí bez známek nemoci.

3.6.2. *Mulo* radí a ochraňuje

Ocitne-li se člověk v nebezpečí, je *mulo* z rodiny s to ho ochránit, a to i před jiným *mulem*. Jedna Romka vyprávěla, jak ji a jejího manžela ochránila její babička před *mulem*, který zemřel neusmířen s jejím otcem. Důvodem nesváru bylo podezření, že *mulo*vi otec dotyčně chodil za ženou. Přišel se však mstít na jeho zetěvi. Ve chvíli, kdy ho chtěl uškrtit, se udělalo v domě světlo. Tento jev přisuzuje právě zásahu své mrtvé babičky, která tak zamezila neštěstí.

²⁴ Jednou se mi stalo, že jsem byla hodně nemocná. Zdálo se mi o matce. Byla u mě a hladila mě po hlavě. Ráno jsem vstala a nic mě nebolelo. Ale tak jsem se zpotila jako nikdy v životě. Normálně jsem na sobě cítila matčiny ruce. Žena (31 let), nahrávka 2005-10-25-01.

Mulo se v některých případech stává i dobrým rádcem. Takovouto vlastnost *mula* znamenala v Bystranech Zuzana Znamenáčková – v rámci výše zmíněné léčby nemoci *phosaviben*, kdy je magickému rituálu přítomna zesnulá matka léčitelky.²⁵ *Mulo* může také člověku ve snu poradit, čeho by se měl vyvarovat, kdo mu chce ublížit nebo například zneužívat jeho dobrotivosti. Také se může zjevit na znamení blíže nespecifikované události, která dotyčného čeká.

3.6.3. *Mulo* si stěžuje či vyjadřuje svá přání

Mulo má schopnost vyjadřovat přání, a to jak ve vztahu k sobě, tak i ke členům komunity. Tuto schopnost má *mulo* především prostřednictvím snu. Vycítit to však člověk může i z *mulových* činů. Opět existuje rozmanité množství situací, ve kterých se to může stát. Pro ilustraci pře-
vyprávím jednu ze zkušeností jedné starší ženy.

U Romů v Bystranech je stále běžné dodržovat po zesnulém smutek. Jedna Romka vyprávěla, že jí zemřel blízký příbuzný. Ona držela smutek – chodila v černém, nezpívala, netančila – ale tento *mulo* si to nepřál, a to i přesto, že mu tím prokazovala úctu. V noci se jí o něm zdálo. Ve snu vyjádřil přání, aby nechodila v černém a bavila se, jak je jí líbo. Její příbuzní ji tu noc slyšeli zpívat jeho oblíbenou píseň ze spaní. Od toho dne smutek nedržela.

Bystranští Romové se shodují na tom, že je nezbytně nutné vyslechnout *mulovo* přání a respektovat ho. Člověk tak může i po své smrti rozhodovat například o tom, komu připadne jeho majetek. Zjevuje se svým dědicům a sděluje jim, co si po něm mohou vzít, popřípadě i to, kam schoval své úspory. Takové chování *mula* není ojedinělé a všichni jeho rozhodnutí berou patřičně na vědomí. Kdyby si vzali, co jim nenáleží, riskovali by *mulovo* navracení se na tento svět. Jeho konání by pak pro ně rozhodně nebylo příznivé.

Mulo si také svému blízkému může prostřednictvím snu postěžovat. Především pak v případě, že nebylo dodrženo něco během vykonání pohřbu. Romové vkládají nebožtíkovi do rakve to, co měl za svého života rád. Neudělají-li to, může jim to *mulo* přijít vyčítat.

3.6.4. *Mulo* má schopnost člověka omámit nebo způsobit fyzické újmy

Mulo dokáže člověka omámit (*te zamulinel*, *te zamamuñinel*). Ten pak o sobě vůbec neví, velice tvrdě spí nebo je-li ve stavu bdění, tak se nedokáže pohnout či promluvit. Nemůže se tak nijak proti přítomnosti *mula* bránit. Dokáže uspat členy rodiny, aby se mohl nepozorovaně dostat k požadovanému člověku.

25 Více viz Znamenáčková, 2006

Mulo má také schopnost člověka ve spánku odvést z domu. Vodí ho pak po polích, lesích, křovím, a dotyčný má pocit, že spí. Když nastane doba návratu na onen svět, nechá člověka tam, kam s ním došel. Vystrašený člověk se pak vrátí domů úplně vyčerpaný, na pokraji fyzických sil. Jedná se většinou o *mula*, který není z rodiny a vodí především cizí lidi, na které natreť venku..

Mulo umí člověka nejen fyzicky vyčerpat, ale také ho bít, škrtit nebo dokonce zabít. Dělá tak buďto z blíže určených důvodů (pomsta, trestá za špatné chování, apod.), nebo jen proto, že člověka nezná a je mu tudíž lhostejný.

Pro ilustraci zde převyprávím příběh, který jsem v Bystranech slyšela od mnoha lidí. Když umíral otec mých respondentek, řekl před mnoha rodinnými příslušníky, že si do roka přijde pro svou ženu. V den výročí jeho smrti matka opravdu zemřela. Prý byla uškrcena *mulem* – svým nebožtíkem manželem. Názory na to, proč ji sprovodil ze světa, se různí. Někdo říká, že ji měl moc rád a nemohl bez ní vydržet, jiní tvrdí, že mu neprokazovala během života úctu. K takovému činu však dochází spíše ojediněle. Většinou je člověk s to se ubránit, nebo mu v tom pomůže někdo třetí.

3.6.5. *Mulo*, který zemřel nepřirozenou smrtí

Ve středověké společnosti se mrtvým, stejně jako v jiných tradičních společnostech, přisuzovala určitá forma existence na základě toho, jak proběhl „přechodový rituál“ mezi životem a smrtí: mrtví se vrací spíše v případech, že se pohřební a smuteční obřady nemohly uskutečnit obvyklým způsobem, například když tělo utopence zmizelo a nebylo možné jej pochovat tak, jak se slušelo. Pro komunitu pozůstalých představovali nebezpečí též zavraždění, sebevrazi, ženy, které zemřely při porodu,²⁶ nebo mrtvá novorozeňata. Takoví mrtví jsou všeobecně pokládáni za původce neštěstí. Tato antropologická a univerzální dimenze navracení se mrtvých je v západních tradicích přítomna od antiky přes středověk a promítá se až do současného folkloru.²⁷ Stejně je tomu i u Romů v Bystranech. Důvodem tohoto navracení a předpokládaného neštěstí je především nenaplnění pozemského bytí; vykonání řádného pohřebního rituálu je ovšem také v bystranské komunitě velice důležité.

V Bystranech zemřeli dva mladí lidé nepřirozenou smrtí. Jeden byl zabit, druhý podlehl zranění při vážné autonehodě. Vždy, když se o nich začne mluvit, naskakuje všem husí kůže, lidé z nich mají neuvěřitelný strach a obávají se jejich příchodu. *Mulovo* působení na tomto světě většinou určuje vztah *mula* a daného člověka. V tomto případě to však úplně neplatí.

26 U bystranských Romů již výše zmiňovaná *rižbaba*. (pozn.aut.)

27 Schmitt 2002, str. 15

I když všichni shodně konstatují, že se jednalo o hodné lidi, mají z nich až panickou hrůzu, protože člověk, který zemře předčasně nepřirozenou smrtí, neprožil na tomto světě to, co měl. Umřel velice mladý, a tudíž má v sobě mnohem více energie navracet se na tento svět než člověk, který umře ve stáří přirozenou smrtí.

Dlouho po smrti obou zmiňovaných mladých mužů spaly celé velké rodiny v jednom domě a snad po celé osadě svítila ve světnicích světla nebo alespoň hrála televize. Strach z jejich příchodu měli prý tehdy úplně všichni.

Nápadně odlišné chování *mulů*, kteří zemřeli nepřirozenou smrtí, zaznamenala i romistka Hana Šebková v osadě Hermanovce. Tyto pak zařadila do kategorie tzv. zlých *mulů*. (...) „Zlí *mulové*“ obvykle nejsou blízkými příbuznými osob, kterým se zjevují, spíše naopak. Často jsou to duchové gadžů, kteří zemřeli předčasně násilnou smrtí – zahynuli při nějaké nehodě nebo katastrofě, utopili se, udusili se, umrzli nebo spáchali sebevraždu.²⁸ Takto by se dali definovat určití „negativní *mulové*“ i v Bystranech, jen s tím rozdílem, že ti, kteří zemřeli nepřirozenou smrtí, jsou v místních historkách Romové, a přestože jejich chování nemusí být vždy hrozné, strach z nich je až panický.

3.7. Ochrana

Existuje celý systém ochrany proti *mulovi*. Lze ji rozdělit na ochranu preventivní a na tu, kterou člověk použije, je-li *mulo* již v domě. Využívá se tak kletí, smířlivé domluvy, již mnohokrát zmiňovaného světla a sakrálních předmětů a symbolů. Do souboru ochranných prostředků spadá i celý systém úkonů při vykonávání pohřbu, v romském pojetí světa významného přechodového rituálu mezi světem pozemským a světem po něm.

3.7.1. Ochrana akutní

Pokud se ocitne člověk v situaci, kdy je *mulo* v jeho přítomnosti, má pak mnoho možností, jak se ho zbavit. Jen výjimečně se o to člověk nepokusí.²⁹ Stává se tak v případě, že jde o *mula* z blízké rodiny – především o matku nebo životního partnera, se kterým měl dotyčný harmonický vztah. V tom případě se s ním snaží promlouvat nebo ho nevyrušit.

Ve většině případů však přítomnost *mula* není žádaná. Člověk pak může použít kletí, smířlivou domluvu a v neposledním případě rozsvítit světlo, televizor, nebo si zapálí cigaretu.

²⁸ Šebková 2001, str. 52

²⁹ Viz úvodní příběh.

Člověk také s *mulem* rozmlouvá, prosí ho, ať mu odpustí, co udělal špatného, a ať už ho nikdy nechodí strašit. Nebo se lze pouze zeptat, proč přišel, co od člověka chce, a požádat ho, ať se odebere tam, kam patří. Když člověk třikrát zakleje: „Boha Maria“, *mulo* zmizí. Dále pak lze použít ustáleného vyjádření: „*Kaj tut odiňal, odoj džá!*“³⁰ nebo formule: „*Kaj tut o Del diňa, odoj džá!*“³¹

Účinnou ochranou proti *mulovi*, který přijde člověka škrtit, je peřina, konkrétně její roh, který si dotyčný musí přitáhnout k obličejí. Samozřejmě je možné všechny tyto způsoby obrany kombinovat. Ve chvíli, kdy je člověk schopen vstát, většinou rozsvítí světlo a nechá ho zapnuté po celou noc. Světlo se tak stává ochranou preventivní, které se věnují v následující podkapitole.

3.7.2. Ochrana preventivní

Existuje i celý systém preventivní ochrany. Nabízí se mnoho možností, jak zabránit příchodu *mula* do obydlí či jak zamezit setkání s ním mimo dům. Lze se proti němu bránit všedními předměty nebo úkony, které mají magickou ochrannou moc. Další možností je využití sakrálních symbolů, svěcené vody či posvátného aktu, jakým je mše nebo pohřeb. Tyto posvátné akty pak mají trochu pozměněný význam oproti jejich tradiční křesťanské koncepci, jsou integrovány do pojetí světa bystranských Romů.

3.7.2.1. Profánní předměty a úkony s magickou ochrannou mocí

Pokud člověk nechce, aby duch mrtvého navštěvoval jeho dům, měl by do kouta postavit koště. *Mulo*, jak už bylo řečeno, chodí do domu skrz kouty nebo dveřní panty. Z jakého důvodu má právě koště tuto magickou ochrannou moc, se mi nepodařilo zjistit. Také rozsvícené světlo v domě nebo puštěný televizor jeho příchodu zabrání.

Když jde člověk spát, může si obrátit oblečení naruby. Ani u tohoto úkonu jsem nezjistila, kde se bere jeho magická síla, ale důležité je, že funguje.³² Člověk by nikdy neměl spát na zádech, protože by k sobě mohl *mulo* přivolat. Dal by se mu tak v šanc.³³

30 Kam ses odebral, tam jdi!

31 Kam tě Bůh dal, tam se vrať!

32 *Tě n'avel paš tute mulo a daras, tak ures pre visa a džas andr'oda te sovel. A na dochudel pes paš tute mulo.* – Aby k tobě nepřišel *mulo* a [když] se bojíš, tak si oblékneš věci na ruby a tak jdeš spát. A *mulo* se k tobě nedostane. Žena (31 let), nahrávka 2005-10-25-01

33 *Kavka hore značku ma sov. O mulo šaj tut tasavel a tu na kereha nič, bo hore značku soves. Oda ke tu vičines le mulen. A te po bokos soveha, ta na džala ke tu, bo nane les šanca.* – Nikdy nespi na zádech. *Mulo* tě může škrtit a ty neuděláš nic, protože spíš na zádech. Tak k sobě muly přivoláváš. Když budeš spát na boku, tak k tobě nepůjde, protože nebude mít možnost. Žena (28 let), nahrávka 2004-10-15-01.

Člověk může *mulo* potkat v noci. Vzhledem k tomu, že není v Bystranech zavedená kanalizace, mají Romové venkovní záchod. Potřebují-li ho navštívit během noci, zapálí si vždy cigaretu. Použijí tak světlo jako preventivní ochranný prostředek. Také si mohou vzít do kapsy těsto, i z toho má prý *mulo* strach. Jedna Romka mi vyprávěla, že se její dědeček stále po smrti zjevoval své ženě. Ta z něj měla strach, tak u ní spávala vnučka. Jednou se rozhodla, že okolo její postele pohází těsto. Udělala to a *mulo* se k babičce opravdu nedostal. Dům však navštěvoval stále, a tak ho dotyčná prodala a přestěhovala se jinam. I to může být účinný prostředek, jak se *mulo* zbavit.

3.7.2.2. Sakrální ochrana

Mezi sakrální ochranu lze zařadit modlitbu, svčnou vodu, mši, symboliku kříže a nakonec i pohřební obřadní rituál.

Několik respondentů uvedlo, že se každý večer modlí. Jeden z důvodů je prošení za klid duším na onom světě a prosba za nemožnost jejich návratu. Přejí si, aby měli klidné spaní, ve kterém je *mulo* nevyruší. Když usínají, mohou si dát nohy křížem – právě kříž zde má ochrannou moc.

Navrací-li se *mulo* stále do svého obydlí, je možné tento prostor vykropit svčnou vodou, což většinou Romové dělají sami. Jen ojediněle přijde do osady farář. Také mohou nechat sloužit za mrtvého mši, čímž se přimluví za jeho spásu a klid na onom světě.

Velice důležité je správně a důstojně vykonat pohřeb. Porušení některých zásad totiž může vést k navracení se duše do života lidí, a to si nikdo nepřeje.

3.7.2.2.1. Vartování u mrtvého a pohřeb

Odchod člověka ze světa nutil pozůstalé od dávných časů přemýšlet o životě a jeho krátkodobosti, ohraničenosti, o smrti a jejich východiscích. Lidé si vytvářeli nejrůznější představy o duši a posmrtném životě člověka. Kult mrtvých obsahuje především dva prvky: úctu k zemřelému a strach z návratu jeho duše. Tyto dva prvky jsou navzájem úzce spojeny, protože různé projevy úcty k mrtvému jsou vyvolané strachem z návratu jeho duše.³⁴ A právě z úcty k zemřelému a proto, aby se eliminovaly jeho návraty na tento svět, je v Bystranech nutné dodržet vše potřebné při přechodovém rituálu mezi životem na zemi a životem, který nastává po něm. To znamená s úctou se rozloučit a odpustit si, aby duše zesnulého pokojně odešla a měla co nejméně důvodů se navracet.

34 Hrdličková 2004, str.19

V okamžiku smrti je nezbytné rozeznít zvony místního kostela. V tu chvíli může duše postupně začít opouštět tento svět. Od té doby uplynou však ještě tři dny, než „definitivně“ ze světa živých odejde. Tyto tři dny se dříve nejen v romské komunitě vartovalo u mrtvého. Vyprávěly se pohádky a různé humorné historky, hrály se karty, pilo se a v neposlední řadě se vzpomínalo na nebožtíka. Vartovali především muži, ženy se chodily k tělu zesnulého modlit za jeho spásu. Ale ani děti nejsou uchráněny pohledu na mrtvé tělo. Odmala si tak mohou přirozeně uvědomovat konečnost pozemského bytí. Na dobu, kdy je tělo v domě, je nutné zakrýt zrcadla, protože by se v nich mohl *mulo* objevit. Při vynášení rakve z domu je důležité, aby v ní byl nebožtík nesen hlavou napřed. Rakvi se přitom třikrát udeří o práh každé z místností, aby se jeho duše nevracela. Dnes se už v Bystranech obvykle vartuje pouze jeden den, na zbylé dva dny je tělo uloženo do domu smutku a rodina se připravuje na obřad i obrovskou hostinu, která po pohřbu následuje.

V den pohřbu se sejde celá početná rodina z Bystran, blízkého okolí, ale i z České republiky či Anglie. Pohřební obřad se koná v domě smutku a účastní se ho někdy i přes sto lidí. Rodina oblékne zemřelého do těch nejkrásnějších šatů, aby na onen svět odešel se vší ctí. Romové mají ve zvyku vkládat nebožtíkovi do rakve to, co měl za života rád. Nejčastěji se jedná o cigarety, alkohol, peníze, ošacení nebo zlato. Kdyby tak neučinili, podněcovali by jeho příchod. *Mulo* by po těchto věcech toužil a zjevoval by se nejbližším členům rodiny. Vyčítal by jim, proč mu tyto předměty s sebou nedali. Člověk pak může takové věci darovat někomu v nebožtíkových letech, čímž své provinění napraví. Avšak většinou se snaží dát svému blízkému vše, po čem by mohl později toužit. Tělesná schránka zemřelého není nikdy spalována.

Než začne samotný obřad, chodí Romové k rakvi. Prosí nebožtíka o odpuštění a přejí mu šťastný a poklidný odchod na onen svět. Tento akt odprošování je rovněž velice důležité vykonat, lze tím zabránit dalšímu setkávání se s *mulem*. Po obřadu doprovázejí Romové rakev na místní hřbitov. Smuteční průvod je veden farářem, jenž se nesmí po celou dobu této cesty otočit. Romové totiž věří, že kdyby to udělal, zemřel by zanedlouho někdo další.

Poté, co je rakev uložena do hrobu, se pořádá velká pohřební hostina. Romové tak naposledy nebožtíkovi vyjadřují úctu. Koná se ve velké zasedací síni místního obecního úřadu. Všude je mnoho jídla, pití. Stoly se však také prohýbají v budově komunitního centra a na hlavní ulici v osadě.³⁵ Čím větší hostina je uspořádána, tím větší úcta je nebožtíkovi prokázána.

Tímto dnem je člověk obřadně vyloučen ze světa pozemského a odebírá se na onen svět. Lidé z blízké rodiny pak mohou ještě prokazovat úctu jeho památce tím, že drží smutek.

35 Pobyť v terénu, březen 2005

Použitá literatura

- DEMETER, G. 1992. *O mule maškar amende*. Praha: Romani čhib.
- HAJSKÁ, M. 2004. Křtem proti zlým silám. *Dingir* 1/2004. Praha.
- HRDLIČKOVÁ, Lucie. 2004. Smrt a pohřeb u Romů. *Dingir* 1/2004. Praha.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M. 2005. Viera v mula u slovenských Rómov. *Slovenský národopis*, 53. Ročník, 2/2005. Bratislava.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M., ŠEBKOVÁ, H., ŽIGOVÁ, A. 2001. *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*. Praha: Fortuna.
- KANDERT, J. 2004. *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- LACKOVÁ, E. 1997. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda.
- MANN, A.B. 2003. Magická ochrana novorođenca u Rómov na Slovensku. In KOVÁČ, M; MANN, A.B. (eds.) 2003. *Boh všetko vidí – O Del sa dikhel*. Bratislava.
- MURPHY, R.F. 2006. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Slon. II. vydání.
- SCHMITT, J-C. 2002. *Revenanti*. Praha: Argo.
- STRAUSS, A.; CORBINOVÁ, J. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert.
- ŠEBKOVÁ, H. 2001. Střípky romské tradice v osadě v Hermanovcích. *Romano Džaniben*, 3-4/2001. Praha.
- ZNAMENÁČKOVÁ, Z. 2006. *Magické léčitelství bystranských Romů*. Bakalářská práce FF UK. Praha.
- Romano Nevo l'il*, 2003
terénní deníky a nahrávky

Summary

Petra Dobruská: Revenants as a part of religious beliefs of the Bystrany Roma

Petra Dobruská details beliefs in the supernatural, particularly in ghosts, in the Romani community of Bystrany in eastern Slovakia. These beliefs cannot be separated from belief in the Roman Catholic religion, with which the beliefs are intertwined.

Dobruská discusses how a child's sickness – *phosaviben* – is caused by supernatural powers invoked by false swearing or a curse. Its cure has a magic ceremonial character. The father or mother of the sick child must scoop up soil from the four outer corners of a house. During the scooping, the parent is always accompanied by the community healer, Vera. Also present is the ghost of Vera's deceased mother. While scooping up the soil, nobody may look back and the healer and the parent must cross themselves. Vera also recites a formula.

Looking back is a prohibition in other rituals, too. A godmother may not look back when carrying a child to church, nor may a pastor when accompanying a body to its grave.

Among the Roma in Bystrany, belief in transcendental beings – primarily ghosts – is strongly developed. Their form, functions and reasons for coming to this world are numerous. Some want to visit; others come to help or heal, but some come to harm, exchange children or take a sick person to the next world. These supernatural beings can be divided into three basic groups, the *rižbaba*, the *mulo*, and the *poslancos*. They are sent by a higher power to the earth and must also return within a certain amount of time. A *rižbaba* never stops coming. The same is often said about *mulos*. Some believe there is only one *poslancos* for each village; it does not change and never stops coming.

Among the ghosts the *rižbaba* has a special place, personal characteristics and appearance. The *rižbaba* is the spirit of a woman who died in childbirth. On this earth she threatens un-baptized children and their mothers. She wears white clothing and in her arms she carries her hideous child. She sometimes, though rarely, also has an object like a broom or a hammer. To protect oneself from her one needs special objects so that she does not harm one's child and so that she does not exchange one's child for another. At the time a newborn is baptized, she no longer has power to get him and harm him. Roma consider baptism to be an essential part of life. This ceremony has many important functions for the community, one of which is magic protection of children against evil forces.

Mulos are spirits of the dead who come to people in this world. They can harm them or frighten them and even kill them. But they can also heal, advise, or just come to visit, which is what they mainly do to be with their near and dear ones. Most often they appear in dreams, but they can also be seen when people are awake. A *mulo* can come in human or animal form. Although *mulos* have positive characteristics, their return to this world is not usually desirable. Therefore there are many defense mechanisms to chase them away from home if they are there or prevent them from coming to a home at all. Some of these measures are necessary at the time of a funeral or rather at the time between the death of a person and his funeral. The funeral is an important transitional ritual among Roma.

The *poslancos* is something like the Grim Reaper. He is a man in a long black coat with a hat on his head. He comes for sick people to take them to the next world. When a person is dying the *poslancos* is with him; only the dying person can see him. It is also possible to meet him when he is going to a sick person. He cannot kill a healthy

person, but he can bother him by leading him through the woods. Protection against the *poslancos* is not very effective because often it is better for a sick person to leave this world before he suffers.

Stories about *mulos* are a part of the oral folk literature of the Roma, not only in Bystrany. Stories about *mulos* are always very exciting, accompanied by collective fear, but also laughs, suspense and often wonderful heroic deeds. The people know their family histories, but it is always with excitement that they hear the tales over and over and relive them. By means of these stories people can cope with the death of a loved one. At the same time they contribute to the awareness of the finiteness of earthly life, which is often taboo in other societies. Stories about *mulos* and belief in their existence also serve as a kind of social control. *Mulos* can reproach, correct wrongs, punish. Everyone is afraid of them and therefore tries to behave so as not to provoke them.

Mulos can be visible or invisible. They can come in dreams or they can appear during waking hours. They often go to cemeteries, so Roma prefer to avoid cemeteries. They are often expected on All Souls Day. A *mulo* may be a close relative or a stranger. Positive *mulos* are deceased members of the family and they are usually harmless. They heal, advise or just come to visit. Negative *mulos* are generally not members of the family and they may beat people, lead them through the woods, scare them to death or strangle them. A *mulo* may help solve problems, right wrongs, or punish theft, slander or unfaithfulness. He usually corrects or reproaches behavior that disregards moral norms of the local society.

There is a whole system of protection from *mulos*. People can curse a *mulo*, reason with him, turn on a light, turn on the TV, light a cigarette, cross one's legs, or use sacred symbols like holy water or sacred rites like a mass or a funeral. Here again one can see Christian concepts intermingled with those of the Romani world.

Valerie Levy

Romano džaniben – jevend 2008

Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Publikace byla financována hlavním městem Praha z Celoměstských programů na podporu aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2008.

Toto číslo je výstupem z výzkumného záměru č. MSM 0021620825
na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze

Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětem holocaustu.

Vydává Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3
tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300
Šéfredaktor: Peter Wagner
Výkonné redaktorky: Lada Viková a Helena Sadílková
Technická redaktorka: Eva Zdařilová

Recenzovali: PhDr. Renata Weinerová, CSc.
a Ass. Prof. Mag. Dr. Dieter Halwachs

Sazba: Petr Teichman
Obálka: Daniela Kramerová s použitím fotografie Jany Kramářové
Tisk: PBtisk, Příbram
Produkci zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz
Náklad: 600 ks

Doporučená cena: 160 Kč
Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovného a balného)
ISSN 1210-8545

Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882
Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků
nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno
Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.